

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.45

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

INTERNATIONAL STANDARDS AND COLLABORATION IN CRIMINAL REALIZATION IN RELATION TO TERRORIST ACTIVITY

Ахтирська Н.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення діяльності
Вищої кваліфікаційної комісії суддів України
Національної школи суддів України*

Стаття присвячена висвітленню міжнародних стандартів кримінального провадження щодо терористичної діяльності. На підставі аналізу міжнародно-правових актів зроблені висновки щодо необхідності корегування окремих положень законодавства на час проведення розслідування та судового провадження в цій категорії злочинів, що мають масштабний характер в Україні. Право на окремі відступи від зобов'язань держава має згідно з керівними принципами Ради Європи в боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: терористична діяльність, міжнародне співробітництво в кримінальному провадженні, керівні принципи боротьби з тероризмом.

Стаття посвящена раскрытию международных стандартов уголовного производства в отношении террористической деятельности. На основании анализа международно-правовых актов сделаны выводы о необходимости корректировки отдельных положений расследования и судебного производства по данной категории преступлений, имеющих масштабный характер в Украине. Право на отдельные отступления от обязательств государство имеет согласно руководящим принципам Совета Европы в борьбе с терроризмом.

Ключевые слова: террористическая деятельность, международное сотрудничество в уголовном производстве, руководящие принципы борьбы с терроризмом.

Article is devoted to disclosure of the international standards of criminal proceedings concerning terrorist activity. On the basis of the analysis of international legal acts conclusions are drawn on need of correction of separate provisions of investigation and judicial production on this category of the crimes having large-scale character in Ukraine. The state has the right for separate derogations from obligations according to the leading principles of the Council of Europe in fight against terrorism.

Key words: terrorist activity, international cooperation in criminal proceedings, leading principles of fight against terrorism.

Постановка проблеми. Боротьба з тероризмом набула характеру політичного пріоритету. Окрім того, що терористичні акти стали причиною страждань та створили нові загрози для безпеки суспільства, демократії та правової держави, які складають наше спільне надбання, ці злочини були сприйняті як атака на фундаментальні цінності прав людини [1].

Події, що відбуваються в Україні в межах анти-терористичної операції, аналізуються політологами, соціологами, психологами, економістами, при цьому варто відмітити, що попри аргументованість їхні позиції досить часто мають емоційний характер. Це пояснюється звичайним людським обуренням та не прийняттям злочинної діяльності у вигляді терористичних актів.

Оскільки злочини проти громадської безпеки є кримінально караними, то неминуче відкриття кримінальних проваджень щодо осіб, причетних до організації, фінансування та їх здійснення, а також постановлення вироків. Реалізація процесуальних

функцій здійснюється представниками тих професій, від яких вимагається фахова емоційна індивідуальність, неупередженість (слідчі, прокурори, судді не мають права на гнів та помсту). Як свідчить міжнародний досвід, правосуддя в таких ситуаціях інколи перетворюється в механізм кари. Так, сенатський комітет із розвідки збирається опублікувати окремі частини доповіді про програми ЦРУ щодо затримання та допиту підозрюваних. Ця доповідь містить різку критику ЦРУ за систематичні катування затриманих у підозрі в терористичній діяльності [2].

З метою запобігання неприпустимим коливанням шальок ваг Феміди варто проаналізувати міжнародні стандарти у сфері правосуддя щодо осіб, причетних до тероризму. Актуальність цього питання пояснюється зростанням кількості проваджень у цій категорії злочинів. Так, за даними державної судової адміністрації України в 2013 р. судами було розглянуто 801 кримінальне провадження щодо злочинів проти громадської безпеки, з яких у 631 було постановлено

вирок [3]. Статистичні дані першого півріччя 2014 р. свідчать про значне зростання цього виду злочину: судами було розглянуто 2 466 кримінальних проваджень, у 2 160 постановлено вирoki [4].

Стан дослідження. Терористична діяльність досліджувалась вченими в аспекті кримінального права (В.П. Ємельяновим [5], А.В. Серебряковим [6], В.П. Альохінім [7]) та в аспекті методики розслідування (А.М. Чубенко [8], Лемко О.М. [9]), однак ці дослідження проводилися до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, до підписання Угоди України з Європейським Союзом про асоціацію, що зумовлює потребу концептуального перегляду практики правоохоронних органів та суду відповідно до європейських стандартів. Саме це стало передумовою для продовження наукової розвідки, щоб розробити відповідні рекомендації щодо кримінального провадження з урахуванням досвіду інших країн та стандартів дотримання прав людини.

Виклад основного матеріалу. Як наголошують Керівні принципи в галузі прав людини та боротьби з тероризмом, саме в кризових ситуаціях, подібно до тих, що викликані тероризмом, повага прав людини набуває ще більшої нагальності, а пильність повинна зростати [1].

Однією з проблем, з якою стикаються держави в рамках міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, є розмежування понять «вчинення терористичної діяльності» та «переслідування за політичними міркуваннями». Особи вдаються до переховування від правосуддя в інших державах, звертаючись до уповноважених органів із клопотанням про надання статусу біженця, обґрунтовуючи це потребою захисту від незаконного переслідування за мотивами політичними, расовими, національним тощо. Історична ретроспектива цього питання може підтверджуватися тезами на кшталт «терор – це засіб переконання (В.І. Ленін) [10, с. 425], «терор – це ні що інше, як правосуддя, тільки правосуддя швидке, сурове, неприхильне» (М. Робесп'єр) [10, с. 426].

В Керівних принципах боротьби з тероризмом закріплено, що кожне прохання про надання статусу біженця повинне бути розглянуто індивідуально. Прийняте рішення повинно допускати можливість оскарження. У випадку, коли в державі є серйозні підстави вважати, що особа, яка заявила клопотання про надання їй певного статусу, брала участь у терористичній діяльності, йому повинно бути відмовлено в наданні статусу біженця. Це положення знайшло своє відображення в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом: «Сторони домовились співпрацювати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях із метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права, міжнародних норм у сфері прав людини, а також до гуманітарного права та норм права, що регулюють статус біженців» (ст. 13 «Боротьба з тероризмом») [11].

Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р. [12] визначала перелік злочинів, які не вважалися політичними, проте цей перелік не за-

довольняв потреби часу. Події 11 вересня 2001 р. зумовили необхідність переглянути його. Протоколом Ради Європи від 15 травня 2003 р. були внесені зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом [13]. Згідно зі ст. 1 з метою видачі правопорушників Договірними Державами жодний із наступних злочинів не розглядається як політичний злочин або як злочин, пов'язаний із політичним злочином, або як злочин, вчинений із політичних мотивів: а) злочин, визначений у Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, підписаний в Гаазі 16 грудня 1970 р.; б) злочин, визначений в Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, укладеній в Монреалі 23 вересня 1971 р.; в) злочин, що підпадає під дію Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, прийнятої в Нью-Йорку 14 грудня 1973 р.; г) злочин, що підпадає під дію Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників, прийнятої в Нью-Йорку 17 грудня 1979 р.; д) злочин, що підпадає під дію Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу, прийнятої у Відні 3 березня 1980 р.; е) злочин, що підпадає під дію Протоколу про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, учиненого в Монреалі 24 лютого 1988 р.; в) злочин, що підпадає під дію Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, учиненої в Римі 10 березня 1988 р.; г) злочин, що підпадає під дію Протоколу про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, учиненого в Римі 10 березня 1988 р.; д) злочин, що підпадає під дію Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом, прийнятої в Нью-Йорку 15 грудня 1997 р.; е) злочин, що підпадає під дію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, прийнятої в Нью-Йорку 9 грудня 1999 р. [12].

Щодо визначення кола суб'єктів, які підлягають відповідальності за терористичну діяльність, визначено, що відповідне законодавство застосовується не лише до виконавців таких злочинів, а також до осіб, причетних до: а) замаху на вчинення будь-якого із цих злочинів; б) участі як співника у вчиненні будь-якого із цих злочинів або в замаху на вчинення будь-якого з них; в) організації вчинення або підбурювання інших до вчинення чи замаху на вчинення будь-якого із цих злочинів (ч. 2 ст. 1).

Заходи, які вживає держава з метою боротьби з тероризмом, повинні здійснюватися з дотриманням прав людини та принципу верховенства права, унеможливаючи будь-яке свавілля, а також дискримінаційне або расистське відношення, повинні підлягати належному контролю.

Застосування тортур або нелюдського, або такого, що принижує гідність поводження або покарання, абсолютно заборонене у всіх випадках, зокрема, під час арешту, допита та тримання під вартою осо-

би, яка підозрюється у вчиненні терористичних дій або засуджена за такі дії, незалежно від того, у чому полягали її дії, у вчиненні яких вона підозрюється або обвинувачується.

У межах боротьби з тероризмом збір та обробка персональних даних будь-яким органом, який має повноваження в галузі державної безпеки, не може спричиняти шкоду повазі до життя осіб. Цей збір і обробка мають регулюватися відповідними положеннями внутрішнього законодавства; бути пропорційними цілям, для яких вони здійснюються; підлягати контролю з боку іншого незалежного уповноваженого органу.

Заходи з боротьби з тероризмом, які передбачають втручання в приватне життя (зокрема, обшук, виїмку, прослуховування, огляд кореспонденції та діяльність секретних агентів), повинні бути передбачені законом. Ці заходи мають допускати судовий контроль.

Заходи, що застосовуються для боротьби з тероризмом, повинні бути підготовленими та контролюватися таким чином, щоб мінімізувати, настільки це можливо, застосування сили на враження, у цьому сенсі застосування сили на враження й застосування зброї силами безпеки повинно бути строго пропорційним необхідності захисту інших осіб від незаконного насильства або необхідності провести арешт.

Затримання особи, яка підозрюється в терористичній діяльності, не може застосовуватися за відсутності обґрунтованої підозри. Причини затримання мають бути повідомлені особі. Затримана особа або особа, яка перебуває під вартою за терористичну діяльність, повинна бути негайно доставлена до судді. Тривалість ув'язнення має бути розумною, а її межі мають бути встановлені законом. Особа, затримана за терористичну діяльність, не може бути позбавлена права оскаржити в суді законність свого затримання або тримання під вартою.

Особа, яка підозрюється в терористичній діяльності та поміщена в ізолятор тимчасового тримання, має право на регулярний контроль із боку суду за законністю її тримання під вартою.

Щодо судової процедури, то особа, яка підозрюється в терористичній діяльності, має право на справедливий судовий розгляд своєї справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону. Така особа повинна користуватися принципом презумпції невинуватості.

Втім міжнародні стандарти припускають, що кримінальне провадження щодо осіб, які підозрюються в терористичній діяльності, може супроводжуватися обмеженням певних прав на захист, у тому числі: 1) умов доступу до адвоката та контактів із ним; 2) умов ознайомлення з матеріалами провадження; 3) використання показань анонімних свідків. Треба враховувати, що такі обмеження прав на захист повинні бути строго пропорційними меті, повинні бути прийняті компенсаційні заходи, які б дозволили захистити інтереси обвинуваченого, щоб був збережений справедливий характер судового розгляду, а пра-

ва захисту не були повністю позбавлені свого змісту.

Завдання боротьби з тероризмом можуть вимагати, щоб у відношенні до осіб, позбавлених волі у зв'язку з терористичною діяльністю, були встановлені більш суттєві обмеження, ніж ті, які застосовуються до інших ув'язнених, зокрема, це стосується: 1) регламентації порядку передачі повідомлень та огляду кореспонденції, у тому числі між адвокатом та його клієнтом; 2) розташування осіб, позбавлених волі у зв'язку з терористичною діяльністю, в тюремних блоках, які відповідають спеціальним вимогам; 3) розміщення цих осіб у межах однієї або декількох пенітенціарних установ за умови дотримання пропорційності вжитих заходів цілям.

Міжнародним правом передбачається можливість відступу від зобов'язань. Зокрема, якщо боротьба з тероризмом ведеться в умовах війни або суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, держава може в односторонньому порядку вжити заходи, які передбачають тимчасові відступи від певних зобов'язань, які походять від міжнародних інструментів щодо захисту прав людини, лише тією мірою, у якій це обумовлено ситуацією, а також у межах та за дотримання умов, передбачених міжнародним правом. Держава має повідомити про вжиті заходи компетентні органи відповідно до міжнародних зобов'язань [1].

Керівні принципи застерігають, що держава не може за будь-яких обставин та незалежно від того, у чому полягала діяльність особи, яка підозрюється в терористичній діяльності або засуджена за таку діяльність, відступати від права на життя в тому вигляді, як це гарантовано міжнародними інструментами, від заборони катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, від принципу законності застосованої міри покарання, а також від принципу заборони надання зворотної сили кримінальним законам.

Обставини, що зумовили прийняття таких відступів, повинні регулярно переглядатися з метою їх скасування, як тільки ці обставини перестануть існувати.

Терористична діяльність спричиняє значну фізичну, матеріальну та моральну шкоду. Згідно з міжнародними стандартами, якщо відшкодування шкоди не може бути повністю забезпечене за допомогою інших джерел, зокрема конфіскації майна, що належить виконавцям, організаторам та спонсорам терористичних актів, держава повинна сприяти відшкодуванню шкоди жертвам за завдану шкоду здоров'ю.

Під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій із розкриття злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв, правоохоронні органи можуть отримати з каналів Інтерполу таку інформацію: а) про країну-виробника; б) про основні технічні характеристики зброї, боєприпасів, вибухівки та вибухових пристроїв; в) про час та місце реалізації зброї торговим підприємством або заводом-виробником; г) про можливість експортування в інші країни; д) чи розшукується певна зброя або вибуховий пристрій; е) про наявність відомостей кримі-

нального характеру на осіб, які нею володіли; ж) про вчинення аналогічних злочинів в інших країнах.

У разі крадіжки вогнепальної зброї на території України та наявності вірогідних відомостей про її вивезення за кордон правоохоронні органи можуть оголосити міжнародний розшук цієї зброї як в одній, так і в кількох країнах. Під час звернення до НЦБ у запиті необхідно вказати: а) стислу фабулу події, номер кримінальної, оперативно-розшукової справи, матеріалу перевірки, дату їх порушення та орган, який здійснює провадження; б) тип зброї; в) калібр; г) марку; д) модель; е) номер серії та рік випуску; ж) довжину ствола; з) колір металу; и) інше наявне маркування. До запиту за наявності додається фотографія зброї. Для встановлення належності вогнепальної зброї або вибухового пристрою іноземного виробництва, його системи, моделі, способу виготовлення, а також країни-виробника правоохоронні органи перед зверненням до НЦБ повинні попередньо перевірити цю зброю чи вибуховий пристрій із залученням фахівців експертно-криміналістичних підрозділів [14].

Кримінальне провадження може бути ускладнене позицією захисту підозрюваних та обвинувачених у суді тим, що вони брали участь у певній колективній (масовій) діяльності, не усвідомлюючи наслідків, не

маючи на увазі терористичну діяльність, ніби були введені в оману. Із цього приводу варто керуватися аргументами Європейського суду з прав людини в справі Лінгенса: «Ховаючись під філософською альтернативою між колективною виною й колективною невинуватістю, не можна уникати зустрічі з реальною, видимою виною, яка піддається оцінці. У той час фактично була можливість вибрати між добром і злом. <...> Кожному суспільству притаманно виявляти милосердя, а не підтримувати нездорові стосунки із законом, виправдовуючи явних злочинців і приховуючи, замовчуючи або заперечуючи явну вину» [15].

Отже, кримінальне провадження щодо терористичної діяльності має ґрунтуватися на міжнародних стандартах та практиці Європейського суду. Чинне законодавство вимагає негайного уточнення окремих норм щодо проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до ситуації під час розслідування терористичних актів. Умови тримання вказаних осіб у пенітенціарних закладах також потребують спеціального унормування. Ці заходи мають бути свідомо сприйняті та визнаватися такими, що будуть діяти виключно тимчасово, як того й вимагають європейські стандарти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Керівні принципи в галузі прав людини та боротьби з тероризмом від 11.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. США опасаються беспорядков после выхода доклада о техниках допроса ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.rambler.ru/26209614>.
3. Звіт державної судової адміністрації України про стан судочинства у 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.court.gov.ua.
4. Звіт Державної судової адміністрації України про стан судочинства у першій половині 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.court.gov.ua.
5. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2002. – 291 с.
6. Серебряков А.В. Содействие террористической деятельности: проблемы квалификации и соотношение со смежными составами преступлений : дисс... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Серебряков. – Краснодар, 2012. – 197 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/sodeystvie-terroristicheskoy-deyatelnosti#ixzz39ch5Zt6l>.
7. Алехин В.П. Соучастие в террористической деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.П. Алехин. – Краснодар, 2008. – 226 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/sodeystvie-terroristicheskoy-deyatelnosti#ixzz39ch5Zt6l>.
8. Чубенко А.В. Криміналістичне наукове забезпечення розслідування терористичного акту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/555-kruminalist/14634-2011-01-18-21-54-56.html>.
9. Лемко М.О. Види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою (за матеріалами СБ України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lclaw.knu.ua/index.php/item>.
10. Антология мудрости / состав. В.Ю. Шойхер. – М. : Вече, 2007. – 848 с.
11. Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом, підписана 21.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
12. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27.01.1977 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14.
13. Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом від 15.05.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 41.
14. Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратура України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державної митної служба України, Державної податкової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» від 09.01.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1035.35.1>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Лінгенса від 08.07.1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_066.